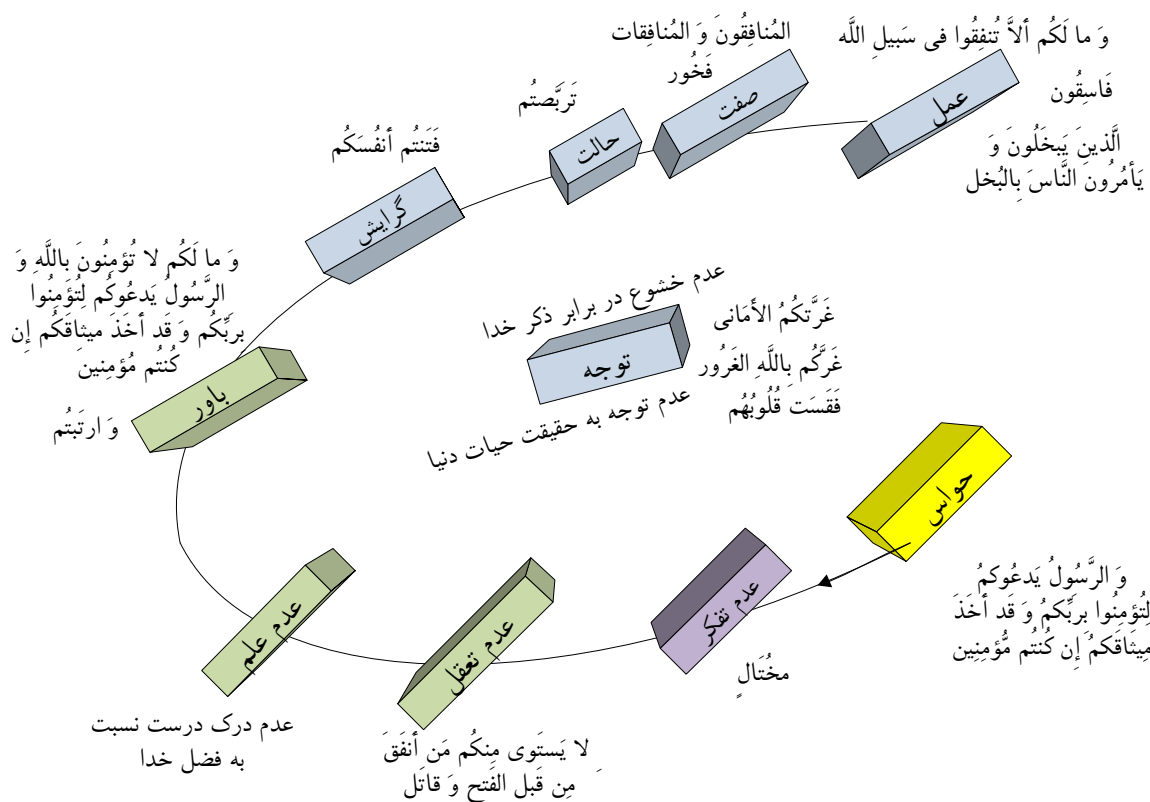

مہر علی

آیات	آسیب‌ها یا ویژگی‌های انسان‌های در ضلالت
الَّذِينَ يَبْخُلُونَ وَيَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبُخْلِ	«اگر بخل می‌ورزند انگیزه‌شان این است که مال خود را که تکیه‌گاه آنان در این اختیال و افتخار است از دست ندهند، ... و نیز می‌خواهند که سخاوت و بذل و بخشش در مردم شایع نشود، چون اگر شایع شود بخل آنان بیشتر نمود می‌کند، و مردم بیشتری می‌فهمند که فالانی بخیل است.» ^۱ در این آیه عمل طالح این انسان که در قبل به درک غلط و باور نادرست او اشاره کرده بود، نشان داده می‌شود.
لَثَلَا يَعْلَمُ أَهْلُ الْكِتَابِ إِلَّا يَقْدِرُونَ عَلَى شَيْءٍ مِّنْ فَضْلِ اللَّهِ	«از ظاهر سیاق برمی‌آید که در آیه شریفه التفاتی از خطاب به مؤمنین که در یَجْعَلْ لَّكُمْ بود به خطاب به شخص رسول خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله به کار رفته باشد، و خطاب در آیه و روی سخن در آن متوجه شخص شخیص آن جناب باشد و معنای آیه این است که اگر ما ایشان را با اینکه مرتبه‌ای از ایمان داشتند امر به ایمان کردیم، و وعده‌شان دادیم که دو کفل از رحمت به آنان می‌دهیم و نور و مغفرتشان ارزانی می‌داریم، همه برای این بود که اهل کتاب خیال نکنند مؤمنین هیچ قدرتی ندارند، و به هیچ وجه دستشان به فضل خدا نمی‌رسد، و تنها مؤمنین اهل کتابند که اگر ایمان داشته باشند اجرشان دو چندان داده می‌شود.» ^۲ چنین باور غلطی در مورد بهره‌مندی از فضل الهی انسان را به هلاکت خواهد کشاند.

برای جمع‌بندی از نکات آنها را در نمودار ساختار وجودی انسان^۳ نشان می‌دهیم:

نمودار ۱-۱. آسیب‌شناسی ساختار وجودی انسان در سوره حدید

۱. ترجمه تفسیر المیزان، ج ۱۹، ص ۲۹۵.

۲. ترجمه تفسیر المیزان، ج ۱۹، ص ۳۰۷.

۳. این نمودار در کتاب «تدبر بین سوره‌های مکی» از همین مجموعه آثار معرفی شد.

■ صدیقین و شهداء

■ مصدقین و مصدقات

■ گروه غیر مؤمنین

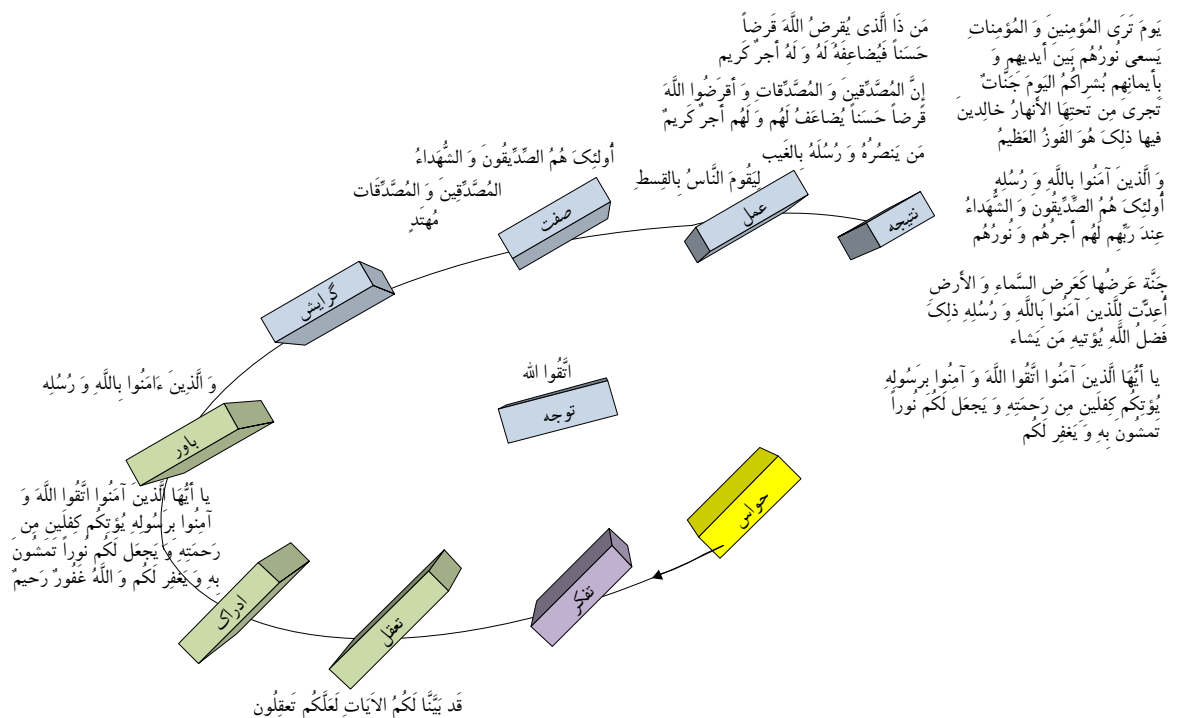
■ منافقین و منافقات

■ گروه اهل کتاب

■ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلُ

■ رهبانیت

سپس آیاتی از سوره که مربوط به گروه مؤمنین است را مطالعه نمایید. (ستون اول در جدول انسان‌های در هدایت یا در ضلالت) و با این مطالعه ویژگی‌های جریان حق را به صورت تفکیک در عناصر ساختار وجودی ذکر نمایید:

نمودار ۱-۲. ساختار وجودی جریان حق در سوره حدید

سپس با دقت در آیات مربوط به گروه غیر مؤمنین جریانات غیر حق سوره را بررسی کرده و نکات هر یک را متذکر می‌شویم. (ستون دوم در جدول انسان‌های هدایت یافته یا در ضلالت) برای این منظور لازم است مشخص کنیم که در جبهه غیر حق، چند گروه مشاهده می‌شود.

■ کسانی از مؤمنین که به ضعف در ایمان گرفتار هستند.

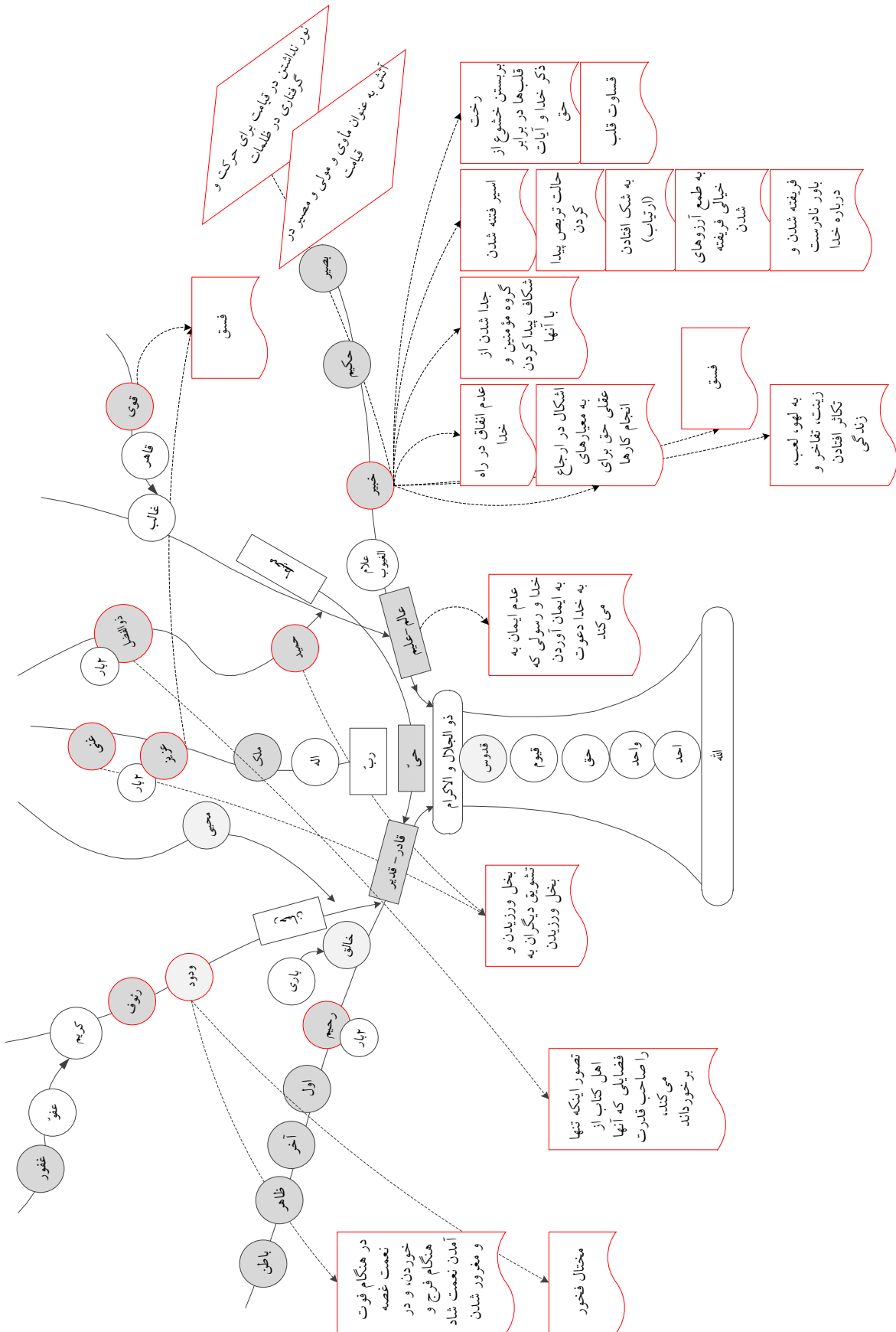
■ کسانی که از مؤمنین جدا می‌شوند و به عنوان منافقین از آنها یاد شده است.

■ کسانی که به هیچ وجه در وادی ایمان قدم نگذاشته‌اند و به نام الذین کفروا از آنها یاد شده است.

■ کسانی از اهل کتاب که با نام اوتوا الکتاب از آنها یاد شده است.

■ کسانی از اهل کتاب که با نام رهبانیت از آنها یاد شده است.

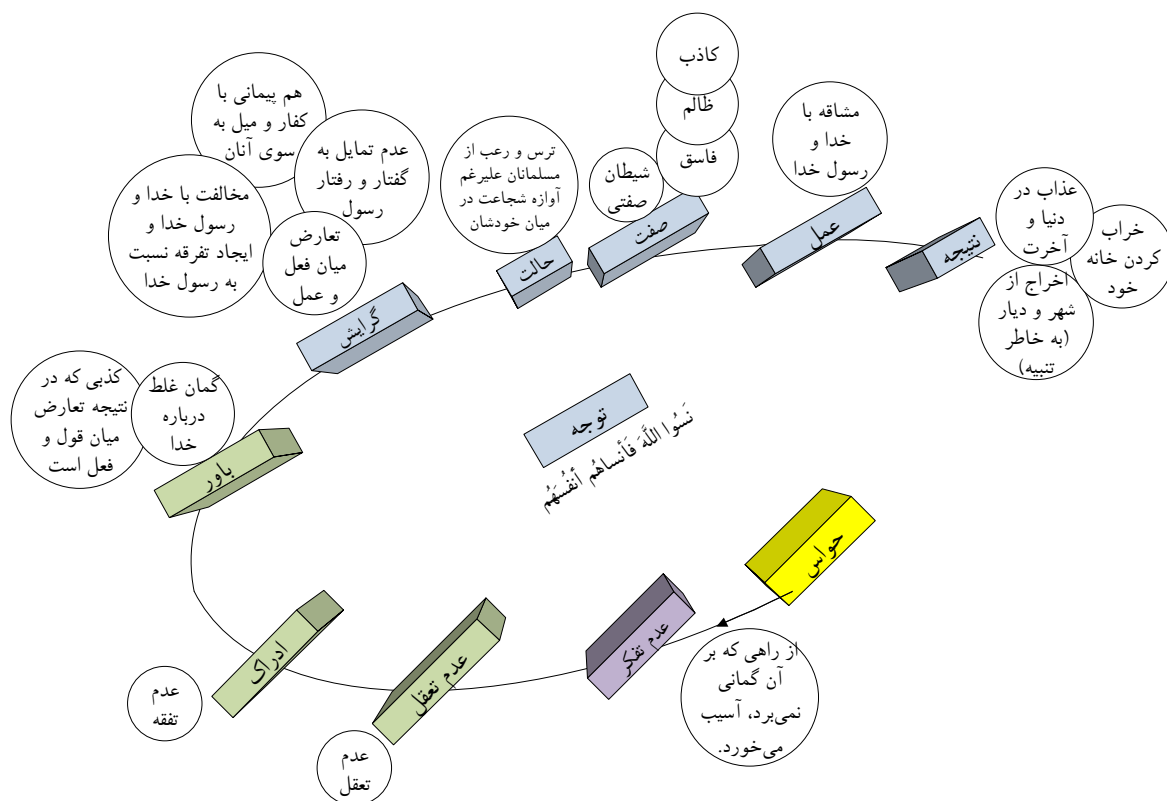

نمودار ۷-۱. آسیب‌های انسان و جامعه در سوره حدید نسبت به نظام اسماء الهی

آیات	آسیب
لَا تَنْتُمْ أَشَدُّ رَهْبَةً فِي صُدُورِهِمْ مِنَ اللَّهِ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ (۱۳)	انسانی که از مردم بیشتر از خدا می ترسد در ناحیه توجهش دچار آسیب است، همچنین نظام باورها و اعتقاداتش درباره خدا خلل دارد. این آیه چنین انسان هایی را به علت عدم درک عمیق (فقه) نکوهش می کند.
لَا يُقَاتِلُونَكُمْ جَمِيعًا إِلَّا فِي قُرَى مُحَصَّنَةٍ أَوْ مِنْ وَرَاءِ جُدُرٍ بَأْسُهُمْ بَيْنَهُمْ شَدِيدٌ تَحْسِبُهُمْ جَمِيعًا وَقُلُوبُهُمْ شَتَّى ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَعْقِلُونَ (۱۴)	قدرت دشمنان، پوشالی و وحدت آنها غیر واقعی است و این دلیلی بر فقدان تعقل در آنهاست بنابراین انسان های مؤمن نباید فریب آن را بخورند.
كَمَثَلِ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ قَرِيبًا ذاقُوا وَبَالَ أَمْرِهِمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ (۱۵)	
كَمَثَلِ الشَّيْطَانِ إِذْ قَالَ لِلْإِنْسَانِ اكْفُرْ فَلَمَّا كَفَرَ قَالَ إِنِّي بَرِيءٌ مِنْكَ إِنِّي أَخَافُ اللَّهَ رَبَّ الْعَالَمِينَ (۱۶)	وصف کافران گمراه کننده مانند شیطان است که پس از منحرف کردن و ضربه زدن، مسئولیت کار و عواقب را به گردن خود فرد می اندازند.
فَكَانَ عَاقِبَتُهُمَا أَنَّهُمَا فِي النَّارِ خَالِدِينَ فِيهَا وَذَلِكَ جَزَاءُ الظَّالِمِينَ (۱۷)	
وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ نَسُوا اللَّهَ فَأَنْسَاهُمْ أَنْفُسُهُمْ أُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ (۱۹)	انسان با فراموشی خدا خود را فراموش می کند. در نتیجه جایگاهش در هستی را فراموش کرده، تشخیص عمل درست را از دست داده دچار خروج از حدود فطری و دینی که همان فسق است، می شود.

و جوه تفصیلی آسیب های ذکر شده برای انسان را می توان در ساختار زیر مشاهده کرد:

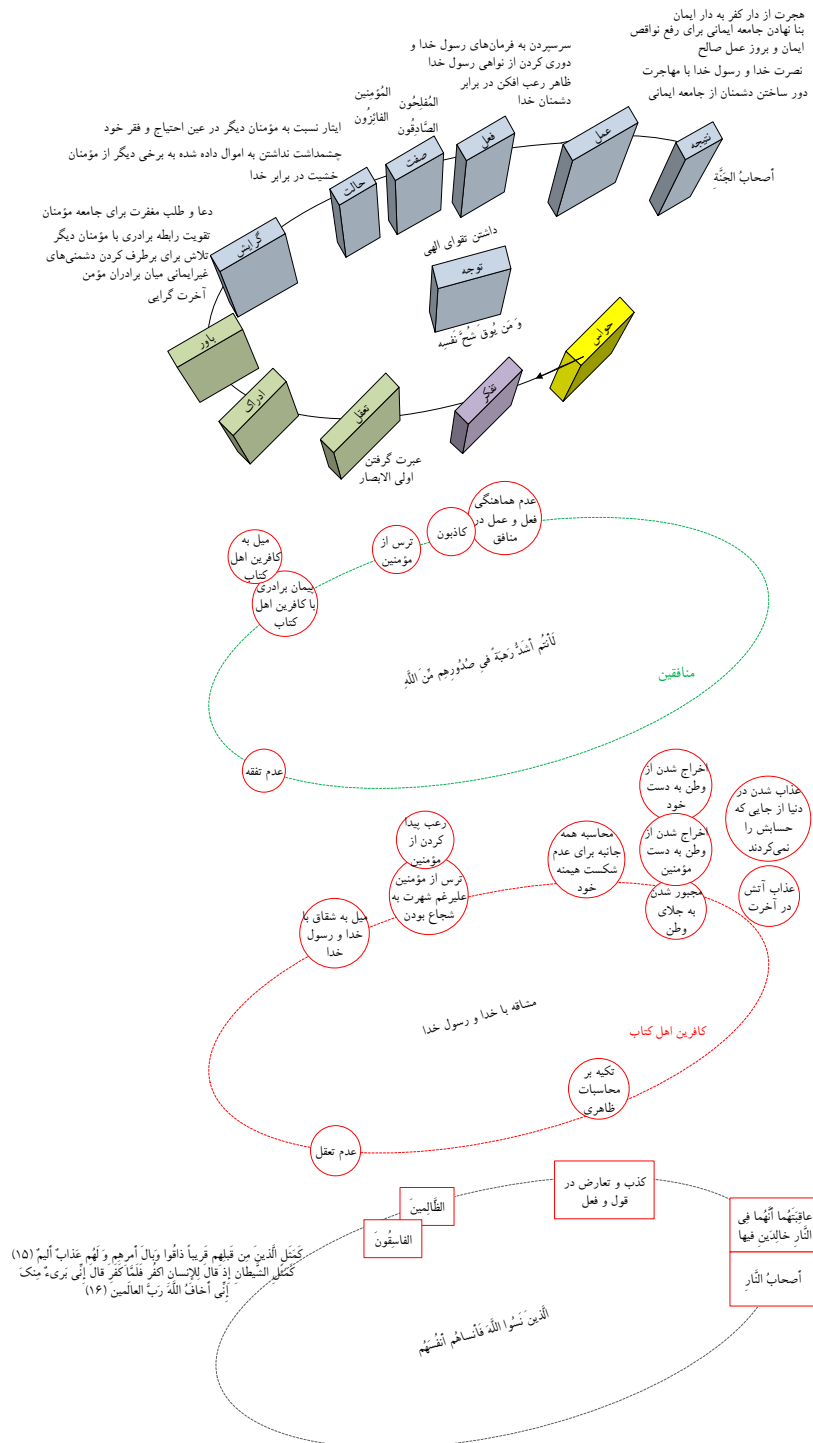
نمودار ۱-۲. آسیب شناسی ساختار وجودی انسان در سوره حشر

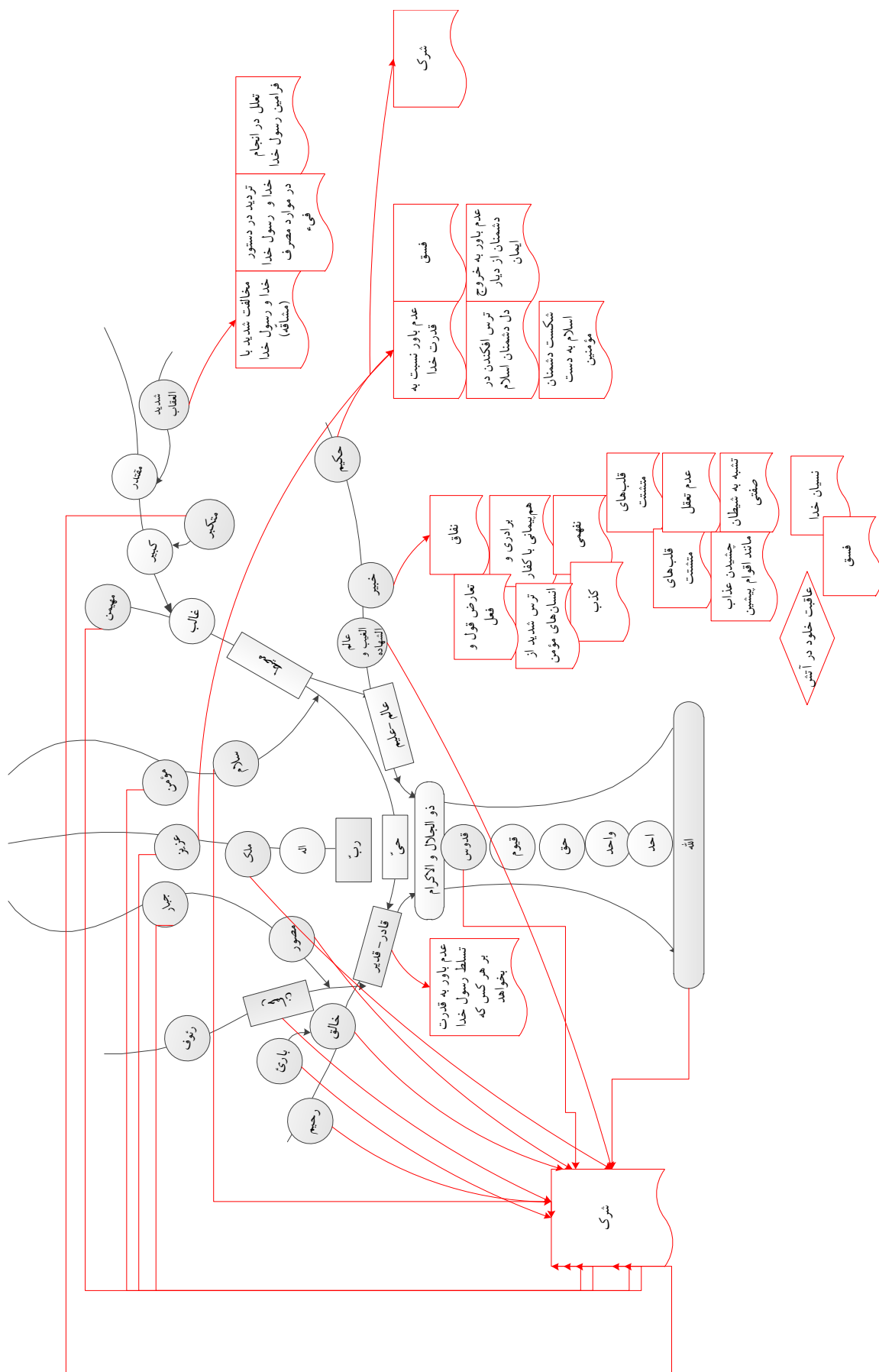
برخی از نکاتی که درباره آسیب های انسان با توجه به نمودار می توان مطرح نمود، عبارتند از:

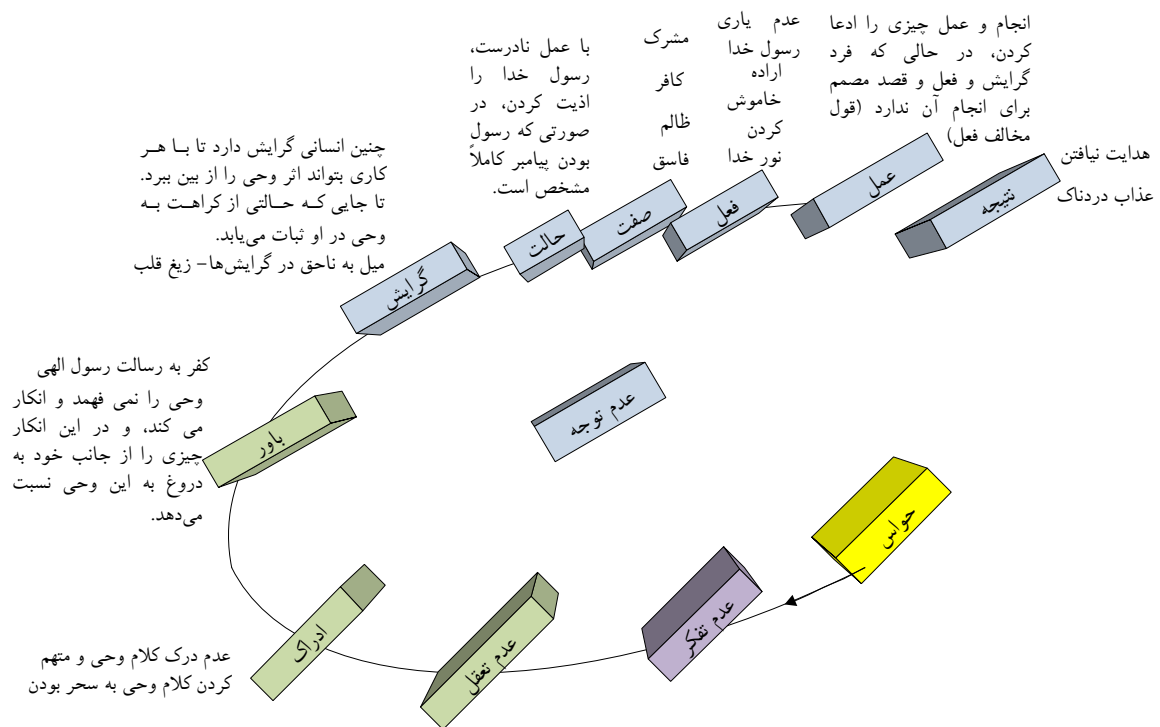
■ شیطان

■ فاسقان

نمودار ۷-۲. آسیب‌های انسان و جامعه در سوره حشر نسبت به نظام اسماء الهی

نمودار ۱-۳. آسیب‌شناسی ساختار وجودی انسان در سوره صف

- رابطه برخی از آسیب‌های ذکر شده با افعال الهی قابل تأمل است:
- رابطه قول و فعل ناهماهنگ با مقت خدا: افراد در اثر عدم هماهنگی میان قول و فعل که اساسی‌ترین نشانه نفاق است به مقت خدا دچار می‌شود. مقت به معنای خشم شدید است. رابطه میان چنین بروزی از انسان و ملکوت آن؛ یعنی خشم خدا بسیار متنبه‌کننده است.
- رابطه بین زیغ فرد (زاغوا: ماضی ثلاثی مجرد) با ازاجه کردن خدا (أزاع ماضی باب افعال): «زیغ به معنای منحرف کردن از استقامت است که لازمه‌اش انحراف از حق به سوی باطل است و ازاجه کردن خدای تعالی به این است که رحمت خود را از صاحبان چنین دلی دریغ داشته، هدایت خود را از آنان قطع کند چون از تعلیل، این معنا به خوبی استفاده می‌شود؛ برای اینکه ازاجه خدا را تعلیل کرده به هدایت نکردن. البته باید توجه داشت که این ازاجه ابتدایی نیست، بلکه بر سبیل مجازات و زیغ خود آنان را تثبیت کردن است، چون فسق آنان سبب این مجازات شده، همچنان که گمراه کردن خدا هم هیچ وقت ابتدایی نیست و ساحت خدای عزوجل منزله از آن است که ابتدائاً و بدون جرم کسی را ازاجه و اضلال کند.»
- به این ترتیب رابطه مقدمه و نتیجه که در هر دو آسیب فوق دیده می‌شود، وجود دارد و جالب اینجاست که این رابطه به صورت مرتبه‌ای تکرار می‌شود. مثلاً هر زیغی ازاجه‌ای را به دنبال می‌آورد و این ازاجه، زیغ بعدی را و به همین ترتیب و یا هر ادعا و قول نامطابق بر فعل، مقتی را به دنبال دارد که در نتیجه این مقت، قول کذب مذکور در مرتبه دیگری تکرار می‌شود و دوباره گرفتاری به مقت شدیدتری را به دنبال خواهد داشت و به همین ترتیب ادامه می‌یابد. اگر نکات دیگری از نمودار فوق، برداشت نموده‌اید یادداشت کنید:

گام سوم: جریان‌شناسی سوره

شناخت شبه جریانات سوره صف با سوره‌های دیگر کمی متفاوت است. ابتدا مشخص کنید که سوره با چه عناوینی مؤمنین را مورد خطاب قرار داده است؟

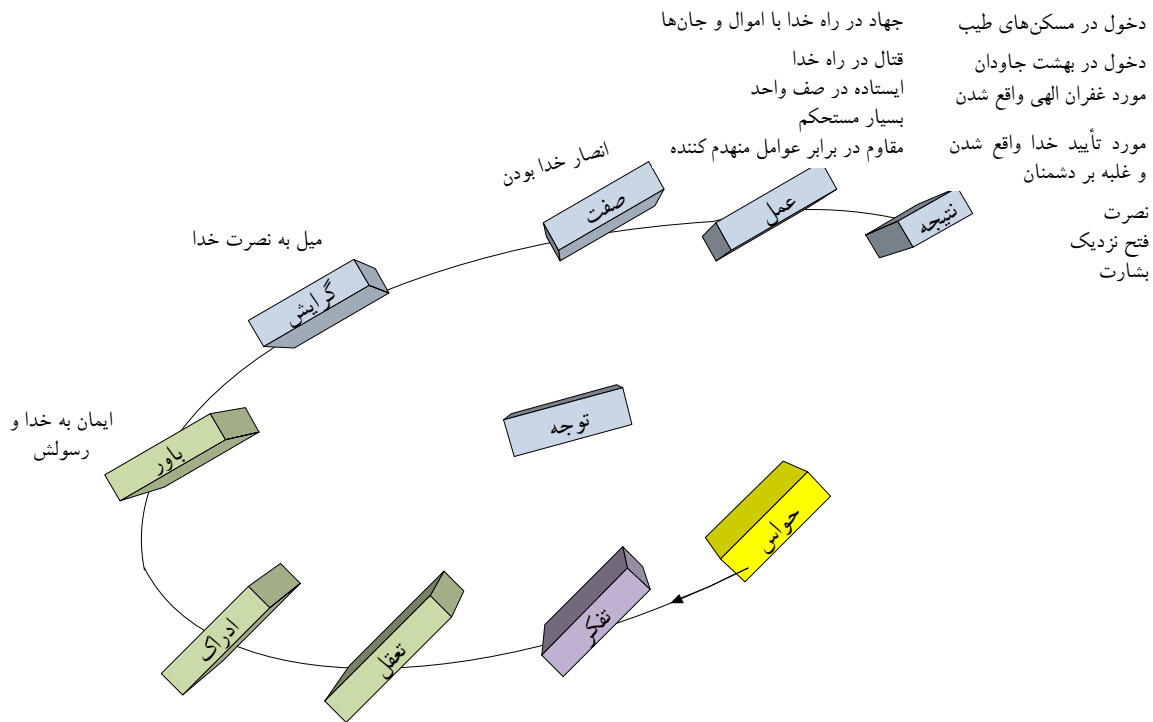
■ یا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا

چه گروه‌های دیگری غیر از مؤمنین در سوره معرفی شده‌اند؟

کدام موقعیت‌های اجتماعی در جامعه مورد بحث است؟

■ وضعیت جنگی و قتال

با مراجعه به آیاتی از سوره که در توصیف مؤمنین است، ساختار وجودی جریان حق در سوره را مشخص می‌کنیم.

نمودار ۲-۳. ساختار وجودی جریان حق در سوره صف

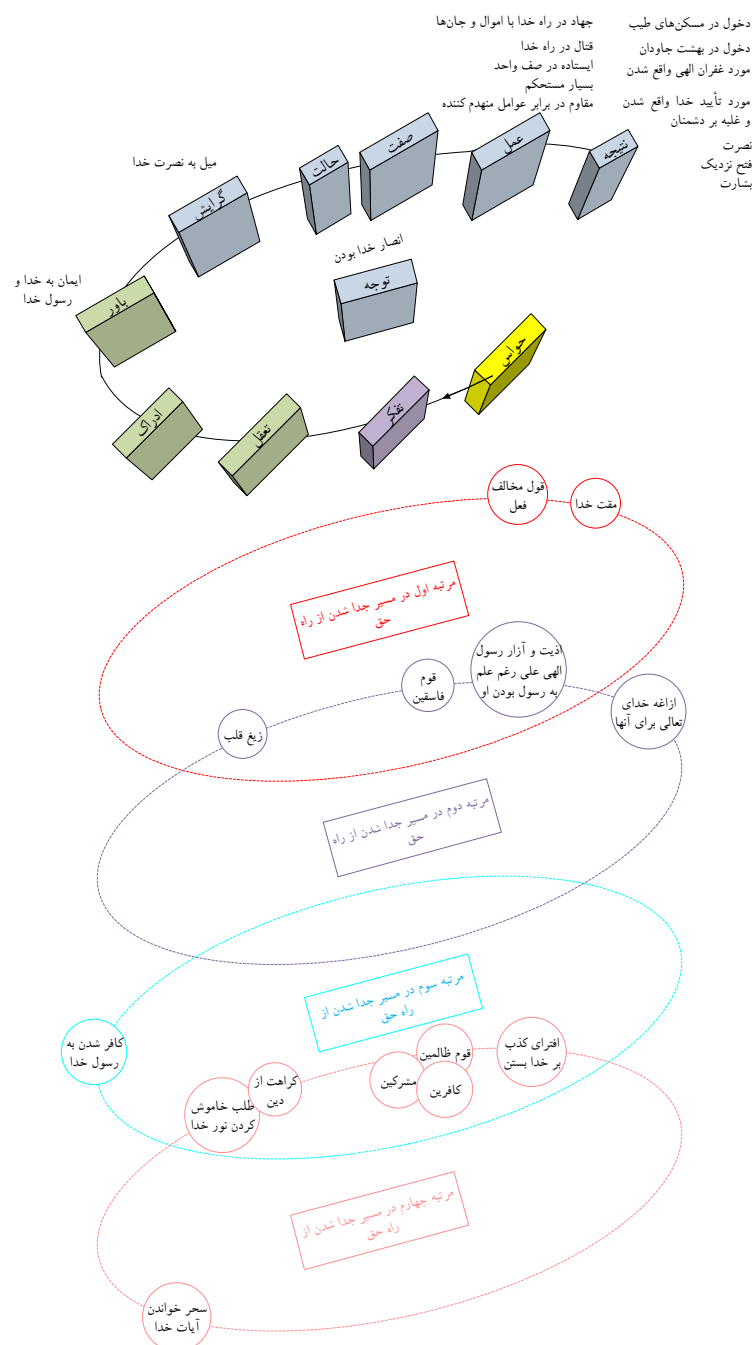
نکات برداشتی از نمودار فوق را بنویسید:

- در سوره مبارکه صف، تأکید بر نحوه عمل برای پیوستن به جریان حق مد نظر است.
- نکته محوری در جریان حق، نصرت خداست. منظور از یاری خدا، یاری دین و پیامبر اوست. این سوره از انسان و جامعه انتظار دارد آن قدر دین خدا را یاری کنند که به این علامت شناخته شوند. «منظور از یاری کردن خدا و پیامبرش، در پیش گرفتن راهی است که آدمی را با بصیرت به سوی خدا می‌کشاند، همچنان که در جای دیگر فرموده: قُلْ هَذِهِ سَبِيلِي أَدْعُو إِلَى اللَّهِ عَلَى بَصِيرَةٍ أَنَا وَمَنِ اتَّبَعَنِي (بگو این است راه من که مردم را به سوی خدا دعوت کنم در حالی که

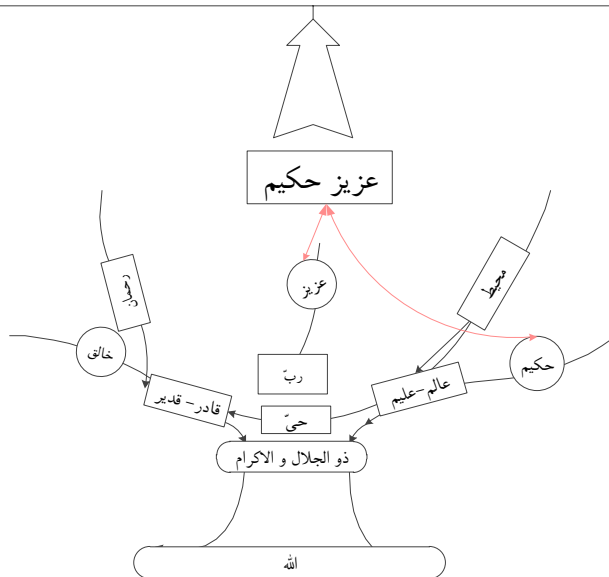
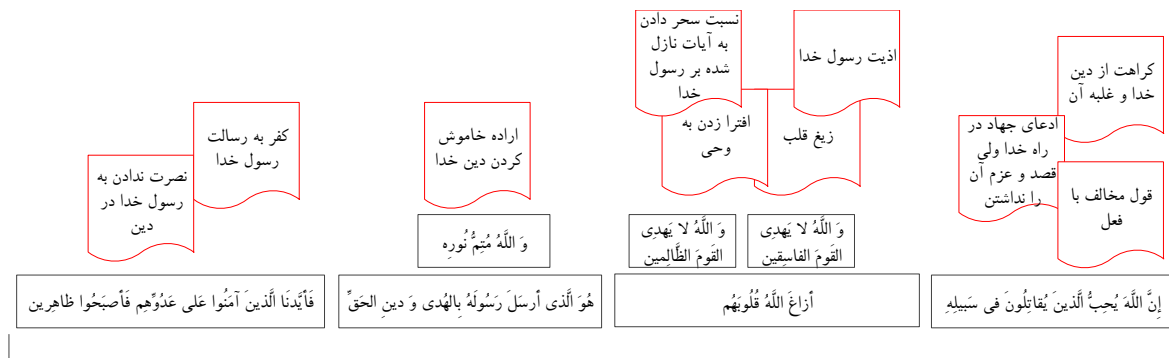
خودم و پیروانم با بصیرت باشیم. سوره مبارکه یوسف، آیه ۱۰۸)

در سوره صف، جامعه مؤمنین مورد خطاب هستند که بررسی آسیب‌هایی که برای آنها ذکر شد (گام دوم در مرحله دوم) می‌تواند حالتی را که ممکن است فرد و جامعه از جریان حق جدا شود بیان کند. همچنین با ذکر دو مثال از اقوام گذشته؛ یعنی امت موسی علیه‌السلام و نیز امت عیسی علیه‌السلام، خطرات دیگری برای امت رسول خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله تذكّر داده می‌شود.

به این ترتیب جریان‌شناسی سوره صف به شکل زیر خواهد بود:

نمودار ۳-۳. جریان‌شناسی حق در سوره صف

نمودار ۵-۳. آسیب‌های انسان و جامعه در سوره صف نسبت به نظام اسماء الهی

نکات به‌دست آمده از نمودار فوق:

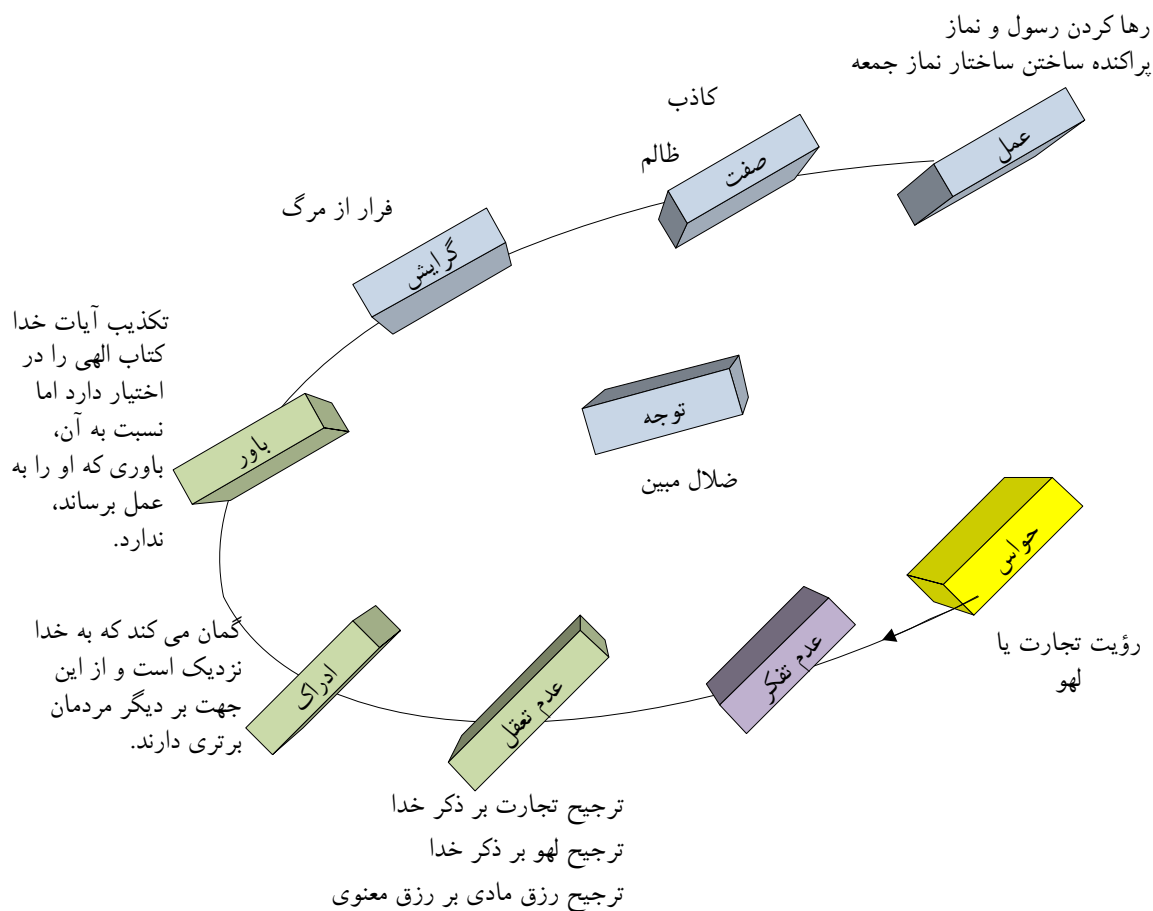
- هر جمله‌ای نشان از آسیبی جدی در زندگی اجتماعی مردم دارد.
- آیات آخر که خطاب به مؤمنین است به عنوان تقابل با آیات قبل می‌تواند مورد مطالعه قرار گیرد.
- در بین افعال جلالی خدا در این سوره زیغ و عدم هدایت به خدا نسبت داده است، این بدان معناست که کافری و ظالمین حتی در گمراهی خود نیز استقلال ندارند.
- هدایت و عدم هدایت خدا وابسته به فعل انسان است، زیرا ابتدا انسان به انواع انحراف گرفتار شده فاسق می‌گردد و سپس خداوند اعلام می‌دارد که فاسق را هدایت نمی‌کند. مهم‌ترین عامل فسق در این سوره عدم هماهنگی فعل و قول است و مهم‌ترین عامل ظلم در این سوره افتراء به رسول و موضع‌گیری بر علیه اوست. این دو (یعنی فسق و ظلم) منجر به تشکیل «صف کاذب» کفر و شرک می‌شود که هر دو به نوعی در مقابل دین خدا به صف‌شکنی می‌پردازند. در مقابل نصرت، فتح و تأیید خداوند شامل حال افرادی می‌شود که با ایمان و مجاهدت در صف بنیان مرصوص یاری خدا قرار می‌گیرند.

..... ■

..... ■

..... ■

..... ■

نمودار ۱-۴. آسیب شناسی ساختار وجودی انسان در سوره جمعه

برخی از نکاتی را که با توجه به نمودار ساختار وجودی انسان می توانید درباره آسیب های مورد اشاره در سوره بیان کنید، بنویسید:

- مسیر هدایت برای انسان مسیری است که با محوریت رسول خدا باشد که تعلیم کتاب و حکمت و تزکیه از سوی او ابلاغ می شود.
- از مهم ترین آسیب های انسان ترجیح حیات مادی بر حیات معنوی است. نشانه وجود این آسیب در انسان، فرار و کراهت از مرگ است.
- در این سوره می توان سه مرحله را در عملکرد غلط انسان مشخص کرد و آنها را به عنوان یک الگو برای ارزیابی در سایر موارد به کار گرفت:

۱. دیدن تجارت یا لهُو

۲. ترجیح تجارت یا لهُو بر خطبه های رسول خدا ﷺ

۳. ترک نماز و بر شکستن ساختار جماعت مؤمنان (انفضوا)^۱: «کلمه انفضاض مصدر انفضوا و به معنای شکسته شدن چیزی و متلاشی شدن اجزای آن است که در مورد این آیه برای متفرق شدن مردم از محل نماز استعاره شده است»^۲.

۱. التحقیق، ماده «فَضَّ»: هو کسر هیئۃ التجمّع مع التفرّق، اى تکسّر فی تشکّل ثم التفرّق. فالقیدان ملحوظان فی مفهوم الأصل.

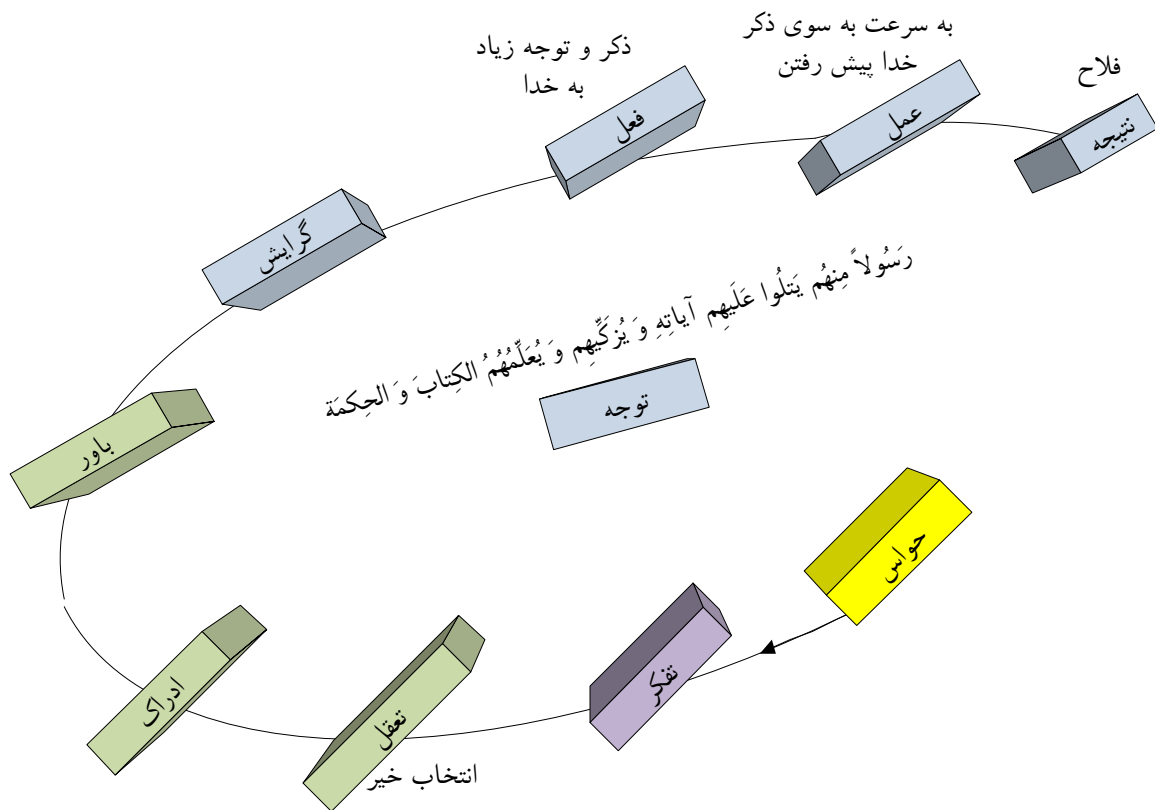
۲. ترجمه تفسیر المیزان، ج ۱۹، ص ۴۶۲.

گام سوم: جریان‌شناسی سوره

لازم است برای جریان‌شناسی سوره، ابتدا به نحوه حضور و بروز افراد در جامعه دقت کنیم. بر این اساس، سوره، صنف و گروه‌های زیر را مورد خطاب قرار می‌دهد:

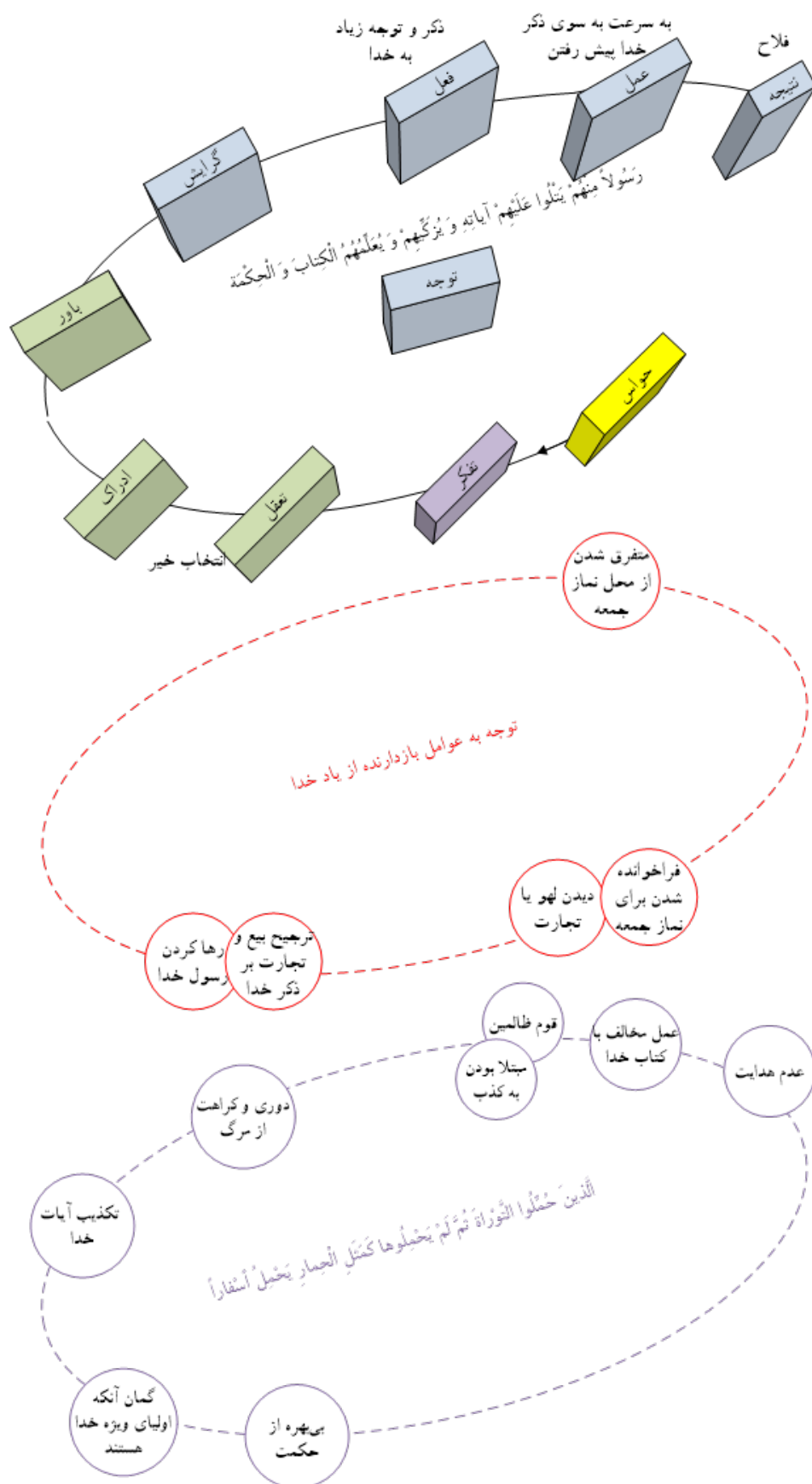
- الْأُمِّيِّينَ وَ آخَرِينَ مِنْهُمْ لَمَّا يَلْحَقُوا بِهِمْ: اینها کسانی هستند که خداوند بر آنها رسول اکرم صلی الله علیه و آله را مبعوث نمود.
- الَّذِينَ حُمِّلُوا التَّوْرَةَ: کسانی هستند که خداوند برایشان کتاب تورات را نازل کرد.
- الَّذِينَ هَادُوا: یهودیان
- الَّذِينَ آمَنُوا: مؤمنین

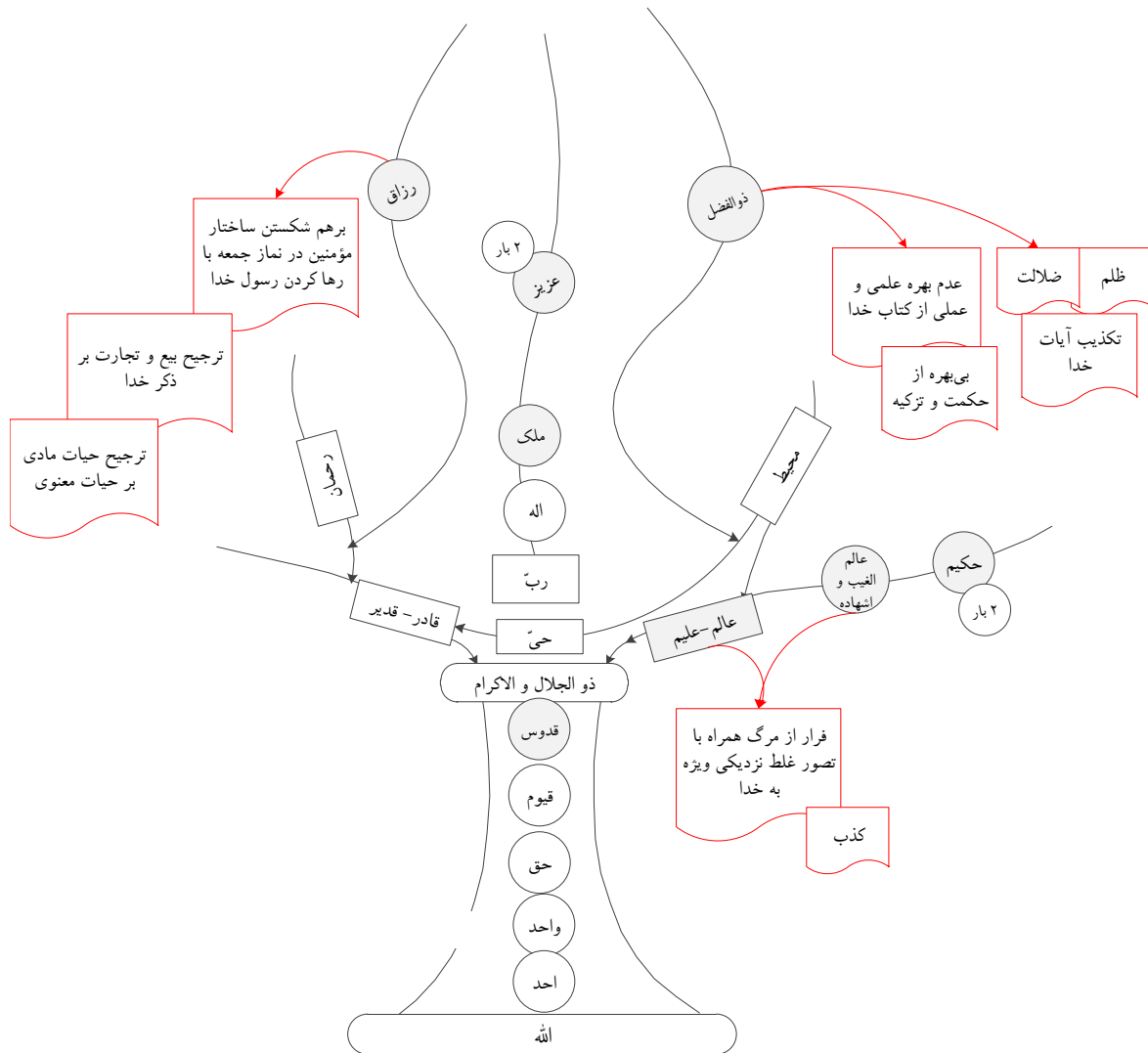
ابتدا به جایگاه مؤمنین در سوره دقت کرده، و سعی کنید با مشخص کردن ویژگی‌های آنان، جریان حق ترسیم‌شده در سوره جامعه را مشخص کنید.

نمودار ۲-۴. ساختار وجودی جریان حق در سوره جمعه

سپس به جایگاه هر یک از گروه‌های دیگر (که نامشان در بالا برده شد) در سوره دقت کرده، و ویژگی‌های هر گروه را مشخص می‌کنیم.

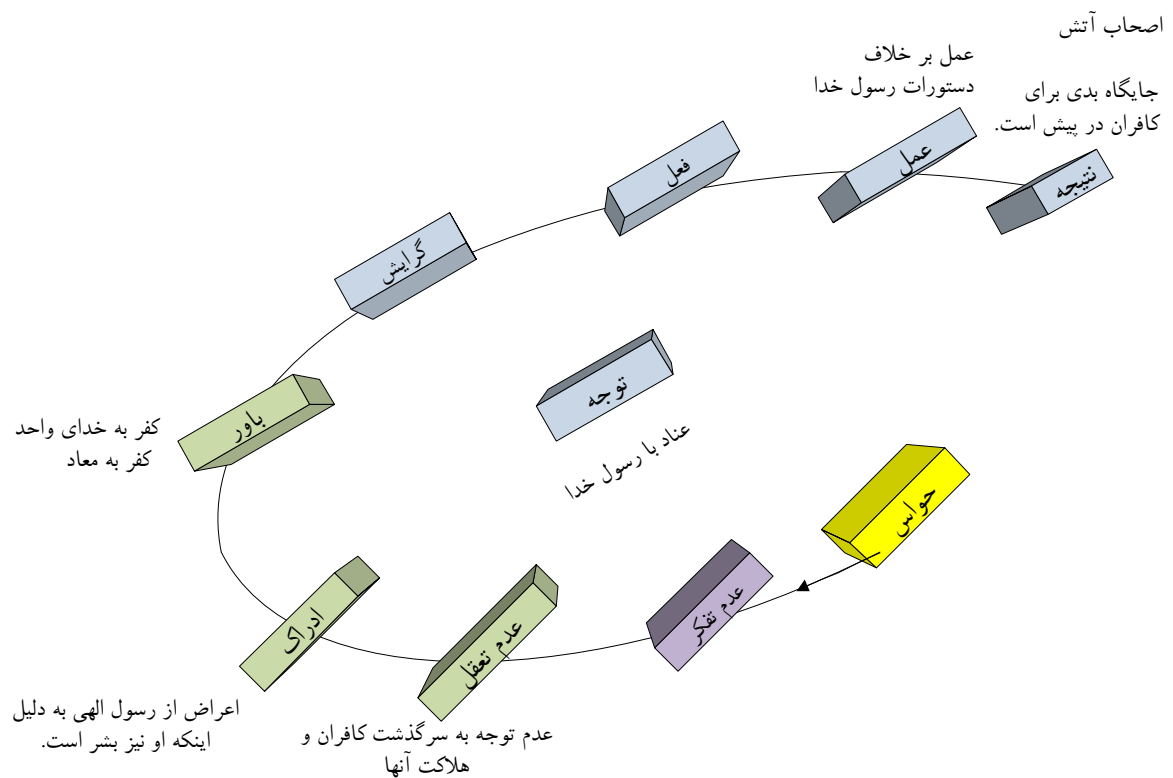

نمودار ۷-۴. آسیب‌های انسان و جامعه در سوره جمعه نسبت به نظام اسماء الهی

برخی از نکاتی که از نمودار فوق به دست می‌آید عبارتند از:

- سه مرتبه از دوری انسان و جامعه نسبت به نظام اسماء الهی مشاهده می‌شود:
  ۱. مرتبه‌ای که خیرالرازقین بودن خدا را فراموش می‌کند. در نتیجه جامعه انسانی در مسیر حیات بخشی به خطا می‌افتد.
  ۲. مرتبه‌ای که از محور تجلی‌دهنده فضل خدا درباره تزکیه و تعلیم غفلت می‌کند و در نتیجه جامعه انسانی به چاه ظلم گرفتار می‌شود.
  ۳. مرتبه‌ای که علم، حکمت و احاطه خدا بر غیب و شهود را تکذیب می‌کند. دیگر به هیچ وجه از حیات دنیا دل‌کنده و رویگردان نمی‌شود. (یهود که در برخوردار بودن به حیات مادی حرص فراوان دارد).
- به این ترتیب می‌توان چنین نتیجه گرفت که در این سوره بحث از ادامه حیات برای انسان و جامعه مطرح است. البته این حیات می‌تواند مادی و معنوی باشد. از اسم خیرالرازقین متوجه می‌شویم دغدغه و نگرانی جامعه نسبت به رزق مادی است و نیز گلایه‌ای که در آخر سوره در ترک رسول الهی آمده، بر ترک رزق معنوی جامعه دلالت دارد و نشان می‌دهد که اهتمام انسان نسبت به رزق مادی و معنوی نسبتی معکوس پیدا کرده است. هرچه جامعه به رزق مادی بیشتر اهتمام دهد از رزق معنوی خود کاسته است.
- فضل حقیقی همان هدایتی است که توسط رسول خدا در فرد و جامعه جاری می‌شود و ثمرات عینی دارد و به صرف

نمودار ۱-۵. آسیب‌شناسی ساختار وجودی انسان در سوره تغابن

در سوره مبارکه تغابن، محوریت آسیب انسان، کفر است.

کفر از سه جنبه مورد بررسی قرار گرفته است: از جهت کفر به خدای واحد، کفر به رسول خدا و کفر به معاد. به این ترتیب با توجه به آیه «أَلَمْ يَأْتِكُمْ نَبَأُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَبْلُ فَذَاقُوا وَبَالَ أَمْرِهِمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿۵﴾ ذَلِكَ بِأَنَّهُ كَانَتْ تَأْتِيهِمْ رُسُلُهُم بِالْبَيِّنَاتِ فَقَالُوا أَبَشَرٌ يَهْدُونَنَا فَكَفَرُوا وَتَوَلَّوْا» مراحل زیر را خواهیم داشت:

۱. عدم پذیرش درونی نسبت به هدایت
۲. ابراز این عدم پذیرش
۳. کفر
۴. پشت کردن و عدم امتثال دستورات

■
■
■

گام سوم: جریان‌شناسی سوره

یکی از ویژگی‌های منحصر به فرد سوره مبارکه تغابن در مقایسه با سوره‌های دیگر مسبحات در این بخش خود را نشان می‌دهد. در این سوره تنها گروهی که از آن نام برده می‌شود عبارت است از:

■ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا

این در حالی است که در سوره‌های قبل از گروه‌های مختلفی که در بروزات اجتماعی و حرکت‌های مثبت و منفی جامعه مؤثر هستند، سخن به میان می‌آمد.

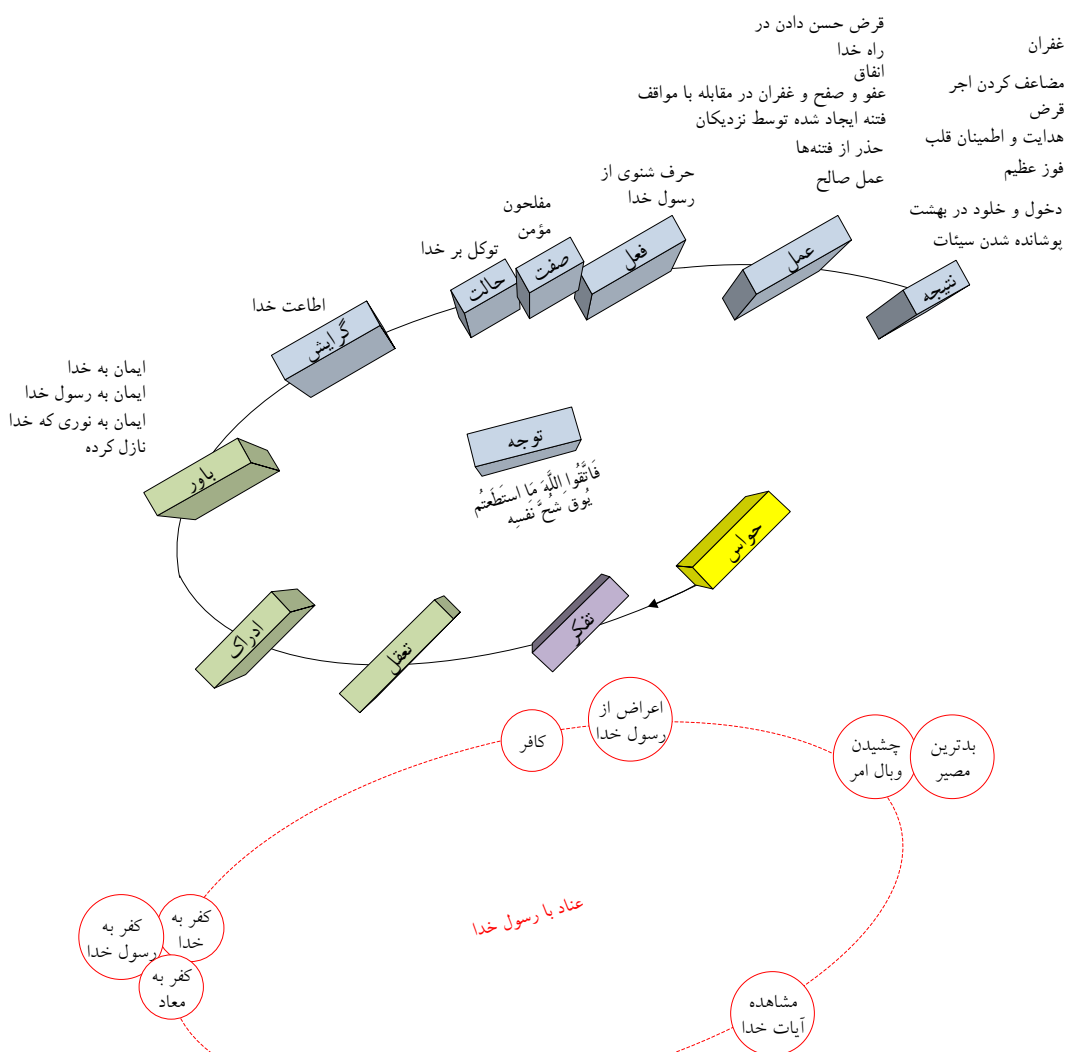
■ در بیان ویژگی‌های جریان حق، مراتبی از ایمان مشاهده می‌شود:

۵. تقوا
۶. شنیدن سخن حق
۷. اطاعت و همراهی با رسول خدا
۸. انفاق

■ چهار مرتبه فوق را می‌توان با چهار مرتبه کفر که در آسیب‌شناسی ساختار وجودی انسان بیان شد، مطابقت داد.

همان‌طور که تاکنون متوجه شده‌اید، جدال اساسی میان جریان حق و خارج‌شدگان از مسیر حق بر سر ایمان و کفر است. به عبارت دیگر در این سوره برای جامعه ایمانی خطراتی مطرح شده است، خطراتی که آنها را از جرگه ایمان به دور خواهد کشاند. به این ترتیب جبهه مقابل جریان حق در سوره تغابن، کفر است اما کفری که بعد از ایمان ممکن است بر انسان و جامعه عارض شود. متناسب با این مسئله راه‌حل‌هایی ارائه می‌شود.

بنابراین جریان‌شناسی سوره مبارکه تغابن به صورت زیر خواهد بود:

نمودار ۲-۷. ساختار وجودی انسان

